

زمزم آب شفا بخش

تألیف
دکتر حسین تاجی گله داری

سنی بوک – کتابخانہ مجازی اہل سنت
www.SunniBook.net

فهرست مطالب

صفحه

6	پیشگفتار
7	تاریخچه آب زمزم
19	عبد المطلب وحفر مجدد زمزم
20	چاه زمزم و سرچشمه های آن
23	نامهای زمزم
24	فضایل آب زمزم
27	ویژگیهای آب زمزم
36	آداب نوشیدن آب زمزم
37	فواید نوشیدن آب زمزم
38	از اسرار آب زمزم
39	شگفتیهای آب زمزم
41	آب زمزم در آزمایشگاه های
	جهان
47	علاج با آب زمزم

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار

الحمد لله والصلاة والسلام على رسول الله
وعلى آله وصحبه أجمعين:

آب زمزم بهترین آب روی زمین است و اکنون بیش از پنج هزار سال؛ از ظهور این آب گوارا و شفا بخش، از زمان حضرت اسماعیل علیه السلام تا کنون می گذرد، زمزم آبی است که خداوند آن را به عنوان هدیه به مؤمنانی که از دور دست برای زیارت خانه اش مشرف می شوند؛ ارزانی داشته است، و دارای فواید بسیاری است، برخی از فواید آب زمزم این است که خستگی را از بین می برد، و بدن را تقویت می کند، مشاهده می کنیم که زائران خانه ی خدا بعد از طواف و خستگی، هنگامی که آب زمزم را می نوشند، احساس خستگی از آنان دور می شود و فعال تر می شوند. در این کتاب مختصر سعی نموده ایم که برخی از فضایل، آداب، ویژگی و خصوصیات آب زمزم را ذکر نماییم، امید است که مورد استفاده عزیزان قرار بگیرد، و از خداوند سبحان مسئلت دارم که این عمل را از بنده بپذیرد.

خادم العلم والعلماء

دکتر حسین تاجی گله داری

15 شعبان 1429 هـ

برابر با 26 مرداد ماه 1387 ش

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

تاریخچه آب زمزم

داستان ظاهر شدن آب زمزم با داستان و سرگذشت حضرت ابراهیم و همسرش هاجر و فرزندشان حضرت اسماعیل ارتباط دارد، حضرت ابراهیم علیه السلام به دستور خداوند، همسرش هاجر و فرزندش اسماعیل را که تازه متولد شده بود؛ از سرزمین کنعان (فلسطین) به سرزمین خشک و سوزان فاران (مکه) که نه جانداری؛ نه آب و علفی داشت؛ در میان دره های کوهستانی، منتقل کرد، آنها هیچ زاد و توشه ای بجز یک مشک آب و کیسه ای خرما چیزی نداشتند؛ حضرت ابراهیم علیه السلام آن دو را کنار درخت بزرگی در نزدیکی مکان کعبه گذاشت، سپس از مکه خارج شد؛ چون قصد برگشتن نمود، همسرش بدنبال او براه افتاد، و گفت: ای ابراهیم ما را در این بیابانی که هیچ کس و هیچ چیز وجود ندارد، رها می کنی و کجا می روی؟ هاجر چندین بار سخن خویش را تکرار کرد، اما از ابراهیم علیه السلام جوابی نشنید، آنگاه هاجر گفت: آیا خداوند به تو چنین دستور داده است؟ حضرت ابراهیم علیه السلام

هاجر واسماعیل علیهما السلام تنها ماندند؛ هاجر از آن آبی که همراه داشت می نوشید، و از آن خرما می خورد، و کودکش را شیر می داد؛ تا اینکه پس از اندک زمانی آب همراه هاجر تمام شد، و تشنگی بر آنها غالب شد، تشنگی فرزند؛ مادر را به تلاش برای یافتن آب واداشت، پس برای جستجوی آب به هر سوی می دوید، شاید که کسی را بیابد یا اینکه جرعه آبی پیدا کند، پس کوه صفا از همه نزدیکتر بود، بنابراین هاجر در پی آب به فراز کوه صفا رفت؛ ولی چیزی نیافت، سپس از صفا پایین آمد، و دوان دوان به فراز کوه مروه رفت، آنجا نیز چیزی نیافت و کسی را ندید، و این فاصله ی میان دو کوه صفا و مروه را هفت بار پیمود، و تا آنجا که توانست سعی کرد؛ اما تلاش و سعی اش بی نتیجه بود؛ تا اینکه به معجزه الهی به ناگاه در کنار حضرت اسماعیل چشمه آبی ظاهر شد و فواره زد، هاجر؛ از ترس اینکه آن آب به درون زمین فرو رود، مقدار خاک و شن را اطراف آن ریخت، و آب را در آنجا نگاه داشت، سپس مشک خود را پر کرد، و به فرزندش

داد و خود نوشید، این چشمه ی مبارک
زمزم نام گرفت، و به هاجر و فرزندش
حیات دوباره بخشید.

پس از مدتی قبایل «جرهم» که از
آنجا می گذشتند؛ متوجه شدند که در
این منطقه آبی وجود دارد؛ لذا آنان
با کسب اجازه از مادر اسماعیل؛ در
کنار این چشمه که به چاهی تبدیل شده
بود و آب فراوان داشت؛ سکونت گزیدند.

حضرت اسماعیل علیه السلام بزرگ شد،
و با یکی از دختران جرهمی ازدواج
کرد، و سپس با پدرش حضرت ابراهیم
علیهما السلام خانه ی کعبه را بنا
کردند، پس از چندی قبایل کنانه
و خزاعه نیز در جوار کعبه ساکن شدند،
جرهمیان حرمت کعبه و حرم را پایمال
کردند، آنگاه خداوند آب زمزم را از
جوشش انداخت و خشک کرد، سپس کنانه
و خزاعه؛ جرهمیان را بیرون راندند،
و خود بر سرزمین مکه مسلط گردیدند⁽¹⁾.

(1) به بدایه و نهایه ابن کثیر (224-221/1) و تاریخ طبری (155-152/1) و سبل الهدی
والرشاد (187/1) و اخبار مکه فاکهی (6/2) رجوع شود.

امام بخاری رحمت الله علیه داستان حضرت ابراهیم و همسرش هاجر و فرزندشان اسماعیل علیهم السلام را در کتاب صحیح از زبان عبدالله بن عباس رضی الله عنهما چنین نقل می کند:

ابن عباس رضی الله عنهما می گوید:
اولین بار که زنان از شال کمر استفاده کردند به تقلید از مادر اسماعیل (هاجر) بود. وی شال کمر، استفاده کرد تا رد پایش را از بین ببرد و ساره آنرا نبیند. سپس، ابراهیم علیه السلام هاجر و فرزندش، اسماعیل را که شیرخواره بود، برد و در نزدیکی بیت الله زیر درخت بزرگی که بالاتر از زمزم در قسمت علیای مسجد، قرار داشت، گذاشت. در آن زمان، در مکه، احادی وجود نداشت و آب نبود.
ابراهیم علیه السلام آنها را با یک کیسه خرما و یک مشک آب، همانجا رها کرد. سپس، به آنها پشت کرد و براه افتاد. مادر اسماعیل، بدنبال او براه افتاد و گفت: ای ابراهیم! ما را در این بیابانی که هیچ کس و هیچ چیزی وجود ندارد، رها میکنی و کجا می روی؟ و چندین بار، این جمله را

تکرار کرد. اما ابراهیم علیه السلام به او توجه نمی کرد. آنگاه، هاجر گفت: آیا خداوند به تو چنین دستوری داده است؟ ابراهیم گفت: بلی. هاجر گفت: در این صورت، خداوند ما را ضایع نخواهد کرد. سپس برگشت. ابراهیم علیه السلام به راهش ادامه داد تا اینکه به گردنه کوه، جایی که دیگر آنها او را نمی دیدند، رسید. آنجا رو بسوی کعبه کرد و دستهایش را بلند نمود و چنین دعا کرد:

پرودگارا! من زن و فرزندم را در سرزمین بدون کشت و زرع در کنار خانه تو که (تجاوز به) آنرا حرام ساخته ای، ساکن کرده ام تا نماز را بر پای دارند. پس تو دلهای گروهی از مردم را بسوی آنان متمایل کن و آنها را از میوه ها، روزی عطا فرما، باشد که سپاسگزاری کنند.

و هاجر نیز اسماعیل را شیر می داد و از آن آب، می نوشید تا اینکه آب مشک اش، تمام شد. آنگاه، او و فرزندش، تشنه شدند. او فرزندش را می دید که از (شدت تشنگی) به خود می

پیچد و یا پاهایش را به زمین می زند.

هاجر که نمی توانست شاهد دیدن این صحنه باشد، براه افتاد و بالای کوه صفا که آنرا نزدیکتر یافت، رفت و در آنجا ایستاد و بسوی رودخانه نگاه کرد که آیا کسی را می بیند؟ ولی کسی را ندید. سپس، از کوه صفا پایین آمد تا به رودخانه رسید؛ آنگاه گوشه پیراهنش را بالا کشید و مانند کسی که دچار مشکل شده باشد، دوید تا اینکه از رودخانه گذشت. سپس، بالای کوه مروه رفت و آنجا ایستاد و نگاه کرد که آیا کسی را می بیند؟ ولی کسی را ندید. و هفت بار، این عمل را تکرار نمود.

ابن عباس رضی الله عنهما می گوید: نبی اکرم صلی الله علیه وآله وسلم فرمود: «پس به همین خاطر است که مردم بین صفا و مروه، سعی می کنند».

سرانجام هنگامی که مُشرف بر کوه مروه شد، صدایی شنید. به خود گفت: ساکت باش. آنگاه خوب، گوش فرا داد. دوباره همان صدا را شنید. سپس گفت: صدایت را به گوشم رسانیدی. اگر می

تواني به من، كمك كن. ناگهان، فرشته اي را كنار جايگاه زمزم ديد كه با پايش و يا بالش به زمين مي زند تا اينكه آب، بيرون آمد. سپس هاجر، آب را جمع كرد و با دستش، جلوي آن را گرفت. و از آن آب، بر مي داشت و در مشك مي ريخت. و پس از هر بار برداشتن، آب همچنان فوران مي كرد.

ابن عباس رضي الله عنهما مي گويد: نبي اكرم صلى الله عليه وآله وسلم فرمود: «خداوند، مادر اسماعيل را رحمت كند، اگر او زمزم را رها مي كرد» يا اينكه فرمود: «اگر او از آن آب برنمي داشت، زمزم، چشمه اي جاري و روان مي شد».

راوي مي گويد: او آب نوشيد و فرزندش را شير داد. فرشته به او گفت: از هلاك شدن، نترسيد. زيرا اينجا خانه خداست كه اين پسر و پدر، آنرا خواهند ساخت. و خداوند، دوستانش را ضايع نمي گرداند. گفتني است كه جاي خانه كعبه، زميني مرتفع و تپه مانندي بود كه سيل، از چپ و راست آن، مي گذشت.

هاجر این گونه، زندگی می کرد تا اینکه عده ای از قبیله جرهم که از راه کداء می آمدند، در قسمت پایین مکه، توقف کردند. و پرنده ای را که غالباً دور آب می گردد، در آنجا دیدند و گفتند: این پرنده، اطراف آب، دور می زند. و از زمانی که ما این رودخانه را می شناسیم، آبی در آن، وجود نداشته است. سپس، یک یا دو نفر را فرستادند. ناگهان، آنان آب دیدند و برگشتند و خبر آب را برایشان آوردند. آنان بسوی آب رفتند و در کنار آب، مادر اسماعیل را دیدند. به او گفتند: آیا به ما اجازه می دهی که نزد تو بمانیم؟ گفت: بلی. ولی شما هیچگونه حقی از آب ندارید. گفتند: باشد.

ابن عباس رضی الله عنهما می گوید: نبی اکرم صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: «مادر اسماعیل که انس گرفتن با مردم را دوست داشت، پیشنهاد آنان را پذیرفت. آنها هم در آنجا توقف کردند و کسانی را برای آوردن خانواده هایشان فرستادند. آنان نیز آمدند و در آنجا سکونت گزیدند

طوريكه چند خانواده از قبيله جرهم در آنجا جمع شدند.

اسماعيل عليه السلام رشد كرد و نوجوان گرديد و عربي را از آنان، فرا گرفت. در اين هنگام، مورد پسند آنان واقع شد و آنها او را انساني با ارزش مي دانستند. لذا هنگامي كه به سن بلوغ رسيد، يكي از دخترانشان را به نكاح او در آوردند. و پس از مدتي، مادر اسماعيل، فوت كرد.

سر انجام، بعد از ازدواج اسماعيل، ابراهيم عليه السلام آمد تا خانواده اش را كه بخاطر خدا، رها کرده بود، سر بزند. پس به خانه اسماعيل آمد ولي او آنجا نبود. از همسرش درباره او پرسيد. همسرش گفت: براي كسب رزق ما، بيرون رفته است. سپس، ابراهيم عليه السلام جويي وضع معيشتي و زندگي آنان شد. گفت: وضع ما خيلي بد است. در تنگنا و سختي بسر مي بريم. و خلاصه اينكه زبان شكوه گشود. ابراهيم عليه السلام گفت: هنگامي كه همسرت آمد، به او سلام برسان و بگو تا آستانه دروازه خانه اش را تغيير دهد. هنگامي كه اسماعيل آمد، بوي

آشنایی، احساس کرد. لذا پرسید: آیا کسی نزد شما آمده است؟ گفت: بلی. پیرمردی چنین و چنان، نزد ما آمد و سراغ تو را گرفت. به او گفتم که تو کجا رفته ای. و همچنین از وضع زندگی ما پرسید. به او گفتم که در سختی و مشقت بسر می بریم. اسماعیل گفت: آیا به تو سفارشی کرد؟ گفت: بلی، به من دستور داد که به تو سلام برسانم و گفت: آستانه درب خانه ات را عوض کن. اسماعیل گفت: او پدر من است و دستور داده است تا از تو جدا شوم. پس نزد خانواده ات برو. اینگونه او را طلاق داد و با زنی دیگر از آن قبیله، ازدواج کرد. ابراهیم علیه السلام برای مدتی که خدا می خواست، نزد آنان نیامد. سپس آمد و بار دیگر، اسماعیل را نیافت. نزد همسرش رفت و سراغ اسماعیل را گرفت. گفت: به طلب روزی، بیرون رفته است. پرسید: حال شما چطور است؟ و جویای وضع معیشتی و زندگی آنان شد. گفت: ما در رفاه و آسایش بسر می بریم و خدا را ستایش نمود. ابراهیم پرسید: غذای شما چیست؟ گفت: گوشت. پرسید: آشامیدنی شما چیست؟ گفت: آب. ابراهیم علیه

السلام دعا کرد و گفت: خدایا! در گوشت و آب آنان، برکت عنایت فرما.

رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم فرمود: «آن زمان، در مکه، حبوباتی وجود نداشت وگر نه برای آنها نیز دعای برکت می نمود. بدینجهت هرکس، بیرون از مکه، تنها به خوردن گوشت و آب اکتفا کند، برایش ناسازگار خواهد شد».

ابراهیم علیه السلام گفت: هنگامی که همسرت آمد، به او سلام برسان و بگو: آستانه در خانه ات را محکم نگه دار. وقتی که اسماعیل آمد، پرسید: آیا کسی نزد شما آمده است؟ گفت: بلی، پیرمردی خوش قیافه نزد ما آمد که دارای چنین صفات خوبی بود. آنگاه، سراغ تو را گرفت. به او گفتم که تو کجا رفته ای. سپس از وضع زندگی ما پرسید. به او گفتم که ما در آسایش بسر می بریم. اسماعیل پرسید: آیا به تو وصیتی کرد؟ گفت: بلی، به تو سلام رساند و دستور داد تا آستانه درب خانه ات را محکم نگه داری. گفت: او پدر من بوده است و

منظور از آستانه در، تویی. به من دستور داده است تا با تو زندگی کنم.

سپس، ابراهیم علیه السلام برای مدتی که خدا می خواست نزد آنان نیامد. بعد از آن، زمانی آمد که اسماعیل، نزدیک زمزم و زیر درخت بزرگ، مشغول تراشیدن و ساختن تیری بود. هنگامی که پدرش را دید، برخاست و بسوی او رفت. و رفتاری را که شایسته پدر نسبت به فرزند، و فرزند نسبت به پدر بود، انجام دادند. سپس، ابراهیم علیه السلام گفت: ای اسماعیل! خداوند مرا به انجام کاری، امر کرده است. اسماعیل گفت: آنچه را که پرودگارت به تو دستور داده است، انجام بده. گفت: آیا تو به من کمک می کنی؟ گفت: کمک ات می کنم. گفت: همانا خداوند به من دستور داده است تا اینجا خانه ای بسازم. و با دستش به سوی تپه های مرتفع اطرافش، اشاره کرد. راوی می گوید: اینجا بود که پایه های خانه خدا را بنا نهادند. اسماعیل علیه السلام سنگ می آورد و ابراهیم علیه السلام بتایی می کرد. و هنگامی که دیوارهای آن، بالا می آمد،

اسماعیل این سنگ (که به مقام
 ابراهیم علیه السلام معروف است) را
 آورد و ابراهیم علیه السلام بر آن،
 ایستاد و بنّایی می کرد و اسماعیل به
 او سنگ می داد. و هر دو چنین دعا می
 کردند [رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ
 الْعَلِيمُ] یعنی پرودگارا! از ما بپذیر.
 همانا تو شنوا و دانایی⁽¹⁾.

عبد المطلب وحفر مجدد چاه زمزم

همچنانکه ذکر نمودیم ، خداوند زمزم را از جوشش انداخت و خشک کرد، به طوری که مکان آن نیز محو گردید، و تا دوران عبد المطلب جد بزرگوار رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم مخفی بود؛ عبد المطلب شبی در خواب دید که به او گفته می شود: «بره» (یکی از نامهای زمزم است) را حفر کن، و فردا باز در خواب دید، که به او می گویند: «مضنونه» (از نامهای زمزم است) را حفر کن، در روز سوم نیز به گفته شد: «طیبه» (نام دیگر زمزم) را حفر کن، و در روز چهارم در خواب دید که به او گفته شد: «زمزم» را حفر کن. آنگاه در خواب جایگاه زمزم به وی نشان داده شد.

پس عبد المطلب قریش را در جریان گذاشت، و آنگاه خود با کمک فرزندان «حارث» همان نقطه ی خاص را حفر کردند، بعد از اینکه مقداری حفر نمودند؛ ناگهان آب فواره زد و بالا آمد؛ و چشمه ی زمزم بار دیگر ظاهر شد، و عبد المطلب در کنار آن حوضی

ساخت، و حاجیان وزایران خانه ی خدا
از آب زمزم می نوشیدند، وسقایت
حاجیان را به عهده گرفت، ودر هنگام
ظهور اسلام سقایت حجاج در دست عباس
بن عبد المطلب، عموی پیامبر صلی الله
علیه وآله وسلم بود⁽¹⁾

چاه زمزم وسرچشمه های آن

بیش از پنج هزار سال؛ از ظهور آب
گوارا و شفا بخش زمزم ، از زمان
حضرت اسماعیل علیه السلام تا کنون می
گذرد،

واز زمان حفر دوباره در زمان
عبدالمطلب تا کنون حاجیان از آن
بهره مند می شوند،چاه زمزم در قرب
کعبه مشرفه واقع است، اما اکنون در
طبقه زیر زمینی مطاف در عمق 1/56
متری قرار دارد، ودر فاصله نزدیک
کعبه ومقام ابراهیم؛ در سمت چپ،
سنگی دایره ای شکل قرار دارد که بر
آن نوشته شده: « بئر زمزم» (چاه
زمزم). بعد از توسعه ی جدید حرم در

(3) اخبار مکه فاکهی (13/1) واخبار مکه ازرقی (44/2) وبدایه ونهایه ابن کثیر (321/2)
وسبل الهدی (187/1-189) وروض الأنف سهیلی (166/1).

دوران ملک فهد پاشاه سعودی؛ سالن های جداگانه ای برای زنان ومردان، در طبقه زیر زمین مطاف ساخته شده وزائران از آن شیرهای آب که آنجا نصب شده استفاده می کنند.

چشمه های که چاه زمزم را تغذیه می کنند؛ عبارت از سه چشمه است:

- چشمه ای در مقابل رکن اسود (حجر الاسود).

- وچشمه ای در مقابل کوه ابو قبیس و صفا.

- وچشمه سومی در مقابل مروه قرار دارد.⁽¹⁾

در سال 1400 هجری شمسی، تیمی از مهندسین به سرپرستی مهندس یحیی کوشک؛ هنگام پاکسازی چاه زمزم؛ توانستند که اندازه های دقیقی از عمق چاه زمزم وهمچنین سرچشمه های آن بدست آورند.

مهندس یحیی کوشک می گوید:

(1) اخبارمکه ازرقی(61/2) واخبارمکه فاکی (74/2) وفضل ماء زمزم، سائد بکدش (ص 36)

سرچشمه اصلی چاه زمزم؛ از سمت کعبه؛ از طرف حجر الاسود است که طول آن 45 سم و ارتفاع آن 30 سم است، وبیشترین آب از همین ناحیه می جوشد. سرچشمه دومی آب زمزم؛ روزنه ای بزرگی در جهت مکبریه (اجیاد) می باشد، که طول آن 70 سم است، و در داخل به دوشاخه تقسیم می شود، و ارتفاع آن 30 سم است، و همچنین روزنه ها و سرچشمه های کوچکی نیز در بین سنگهای دیواره های چاه قرار دارد، که آب از بین آنها نیز بیرون می آید، پنج تا از اینها در بین دو سر چشمه و روزنه ی اساسی قرار دارند که به اندازه ی یک متر است، همچنین 21 روزنه ی دیگر وجود دارد که از کنار روزنه ی اصلی آغاز می شود، و به سمت کوه ابی قبیس و صفا می باشد. ⁽¹⁾

(1) زمزم، یحیی کوشک (ص 61) و فضل زمزم بکدش (ص 37).

نامهای زمزم

آب زمزم؛ نامهای زیادی دارد، و کثرت اسم بر شرف و بزرگی مسمی دلالت می کند، از آنجایی که آب زمزم بهترین آب بر روی زمین است؛ و آب شفا بخش و مبارکی است، دارای اسامی بسیاری می باشد، از نامهای آن:

برکه، بره، بشری، هزمه جبریل، حفیره عبدالمطلب، طیبه، مذنونه، سقیا اسماعیل، نافع، میمونه، صافیه، شباعه، طاهره، ظبیه... می باشد⁽¹⁾

(1) ر.ک. فضل ماء زمزم (ص 41) وسبل الهدی (185/1) واخبار مکه فاکهی (68/2).

فضایل آب زمزم

در باره ی اهمیت و فضیلت آب زمزم؛ و فضیلت نوشیدن آن روایات بسیاری از پیامبر بزرگوار اسلام حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم نقل شده است که ما در اینجا به برخی از آن روایات اشاره می کنیم:

* ابوذر رضی الله عنه می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: «إنها مباركة، إنها طعام طعم؛ زمزم، آب مبارکی است، و غذایی است که گرسنه را سیر می کند».⁽¹⁾

* در روایت دیگر آمده است: «زمزم؛ غذایی برای گرسنه، و شفای برای بیماری است»⁽²⁾

* وعبد الله بن عباس می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: «

(1) امام مسلم در کتاب صحیح (2473) روایت کرده است، این حدیث طولانی است، در آن داستان ابوذر ذکر شده که وی بمدت یکماه در مکه پنهان بود؛ و بجز آب زمزم، آب و غذایی نداشت.

(2) طبرانی در معجم کبیر (11167) و اوسط (3912) روایت کرده است.

آب زمزم، بهترین آب روی زمین است»
(1)

(1) طبرانی در معجم صغیر (295) و بیهقی در سنن کبری (147/5) روایت کرده اند.

عبد الله بن عباس رضی الله عنهما روایت می کند که رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم فرمود: «آب زمزم برای آن چیزی است که نوشیده شود، پس اگر برای طلب شفا، آن را نوشیدی، خداوند به توشفا می بخشد، و اگر برای سیر شدن نوشیدی؛ خداوند تو را سیر می گرداند، و اگر برای رفع تشنگی نوشیدی؛ خداوند تشنگی تو را برطرف می سازد، آن گودال جبریل، و نوشیدنی خداوند برای حضرت اسماعیل است.⁽¹⁾

(1) حاکم در مستدرک (646/1) و دار فطنی در سنن (289/2) روایت کرده اند.

ویژگیهای آب زمزم

1- آب زمزم از نظر ترکیب دارای ویژگی خاصی است، از زمان بوجود آمدنش تا کنون دارای ترکیبات معدنی یکسان بوده است، علیرغم استفاده مدام از آب زمزم تا به حال این چاه خشک نشده است.

مهندس سامی عنقاوی مدیر مرکز (ابحاث) تحقیقات حج می گوید: ما در هنگام توسعه جدید حرم؛ مشغول حفاری چاه زمزم بودیم، هر چه آب را بیرون پمپاژ می کردیم، باز جوشش آب بیشتر می شد، ناچار شدیم سه پمپ بزرگ برای تخلیه آب نصب کنیم، تا اینکه بتوانیم اساس آن را پایه ریزی کنیم، آنگاه از سر چشمه های اصلی زمزم نمونه برداشتیم، تا آزمایشهای لازم را به عمل آوریم که آیا حاوی میکرب است؟ یا خیر؟ بنابر این به این نتیجه رسیدیم که خالی از میکرب می باشد، و یک عدد میکرب هم در آن نیافتیم! پاک و تمیز است، ولی گاهی اوقات هنگام استفاده از آب زمزم که در گالون یا دلو ریخته می شود؛ یا از کانال لوله کشی عبور می

کند، امکان آلوده شدن دارد، اما خود آب در ذات خودش هیچ گونه آلودگی یا میکرب ندارد، و این ویژگی آب زمزم است.⁽¹⁾

2- آب زمزم بهترین آب روی زمین است.

این بخشی از حدیث پیامبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم است که در صفحات گذشته ذکر نمودیم.

3- آب زمزم بوسیله ی امین وحی حضرت جبریل علیه السلام برای نوشیدن پیامبر گرامی حضرت اسماعیل علیه السلام آشکار شده است.

4- آب زمزم در مقدس ترین سرزمین و در کنار خانه ی خدا، در حرم مکه، نزد رکن و مقام جوشیده است.

5- آب زمزم؛ آبی است که قلب مطهر مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم را با آن شستشو داده اند.

انس بن مالک رضی الله عنه می گوید:
رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم (در

(1) ماء زمزم معجزات و اسرار (ص 55)

دوران کودکی) با کودکان مشغول بازی بود، جبریل علیه السلام آمد، او را گرفت و خواباند، سپس سینه اش را شکافت... آنگاه آن را با آب زمزم؛ در تشت طلایی شستشو داد...⁽¹⁾

همچنین در واقعه ی اسراء و معراج؛ قلب پاک رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم با آب زمزم شستشو داده شده است. در حدیث آمده : «... جبریل آمد، آنگاه سینه ام را شکافت، سپس با آب زمزم شست...»⁽²⁾

6- آب زمزم از آیات بینات (نشانه های واضح) و معجزات الهی در حرم مکه می باشد؛ که از زمان حضرت اسماعیل علیه السلام تا کنون این چاه جریان داشته و سالی صدها هزار نفر از آن بهره برداری می کنند.

7- آب زمزم؛ آبی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم آب دهان مبارکشان را در آن انداخته اند، و به برکت آن افزوده شده است.

(1) صحیح مسلم (261)

(2) صحیح بخاری (349) و همچنین به فتح الباری (460/1 و 481/13) رجوع شود.

عبدالله بن عباس می گوید: « رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم کنار چاه زمزم تشریف آوردند، پس دلو آبی را برای ایشان کشیدیم، نوشیدند، سپس در آن آب دهان انداختند، آنگاه ما آن آب را چاه زمزم ریختیم....»⁽¹⁾

در روایت دیگر :

«آنگاه نوشیدند و مضمضه کردند، سپس آب دهان خود را در دلو انداختند، آنگاه دستور دادند آن را درون چاه بریزند»⁽²⁾

وائل بن حجر می گوید:

« دلو از آب زمزم، خدمت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم آورده شد، پس مضمضه (آب را در دهان) کردند، آنگاه آب دهان را در آن انداخت، (سپس در چاه ریخت) ⁽³⁾ از بوی مشک خوشبوتر بود، ⁽⁴⁾ (بوی مشک از آن برخاست)». ⁽⁵⁾

(1) امام احمد (372/1) روایت کرده است، و اسنادش صحیح می باشد.

(2) ازرقی در اخبارمکه (54/2) بصورت مرسل آورده است، به معجم کبیر طبرانی (10972) و نصب الرايه (99/3) رجوع شود.

(3) مسند احمد (315/4) و معجم کبیر طبرانی (51/22)

(4) امام احمد (318/4) و ابن ماجه (659) روایت کرده اند، و حسن می باشد.

(5) امام احمد (318/4) و ابن ماجه (659) روایت کرده اند، و حسن می باشد.

و در روایت دیگر آمده: « پس نوشید، سپس وضو گرفت،

و مضمضه کرد، آنگاه در دلو ریخت...»⁽¹⁾

پس برکت و خاصیت آب دهان مبارک رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بر برکت و خاصیت زمزم افزوده است.

8- آب زمزم غذایی برای گرسنه است، خداوند این ویژگی را در آب زمزم قرار داده است که گرسنه را سیر می گرداند، و جای غذا را می گیرد، از داستان هاجر و اسماعیل علیهما السلام چنین می فهمیم که خداوند این آب مبارک را غذا و آب آنان قرار داده بود.

حافظ ابن حجر می گوید: در حدیث ذکر شده که هاجر بر همان حال خودش بود تا اینکه کاروانی از قبیله ی جرهم از آنجا گذر کردند..... از این دانسته می شود که هاجر با آب زمزم

(1) مسند حمیدی (886)

خود را تغذیه می نمود، و او را از غذا و آب بی نیاز می کرد.⁽¹⁾

ودر داستان مسلمان شدن ابوذر آمده است که وی بمدت یکماه در مکه میان پرده کعبه پنهان بود، ومی خواست که با پیامبر خدا ملاقات کند، ودر این مدت فقط از آب زمزم می نوشید، ابوذر می گوید: رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم با یارش آمد وحجر اسود را استلام کرد، سپس خانه کعبه را طواف نمود، آنگاه نماز خواند، هنگامی که از نمازش فارغ شد، عرض کردم: السلام علیک یا رسول الله، فرمود: «وعلیک ورحمة الله» سپس فرمود: «چه کسی هستی؟» عرض کردم: از قبیلہ ی غفار....سپس فرمود: «از چه مدت تو در اینجا بودی؟» عرض کردم: از 30 شبانه روز، فرمود: «چه کسی به تو غذا می داد؟» عرض کردم: غذایی جز آب زمزم نداشتم، وچنان چاق و فربه شده ام که گوشت شکم از فربهی روی هم خمیده است، وهیچ اثری از گرسنگی در بدنم احساس

(1) فتح الباری (403/6)

نمی کنم. فرمود: «آری، آن آب مبارکی است، و آن غذایی برای گرسنه است».⁽¹⁾

امام ابن قیم در کتاب زاد المعاد می نویسد: من کسی را دیدم که ایام زیادی؛ تقریباً یکماه ونیم یا بیشتر فقط با آب زمزم تغذیه می نمود، واصلأ احساس گرسنگی نمی کرد، و همراه با سایر مردم نیز طواف می کرد، و به من گفت: گاهی اوقات تا چهل روز به همین حالت باقی می مانم.⁽²⁾

9- آب زمزم شفای هر دردی است

خداوند بزرگ در این آب مبارک ، خاصیت شفا بخش را قرار داده است، پس کسی که به نیت شفا این آب را بنوشد؛ خداوند تبارک و تعالی او را از هر بیماری شفا می بخشد. در حدیث گذشت که: « زمزم بهترین آب روی زمین است، غذایی برای گرسنه و شفای بیماری است».

ابوذر رضی الله عنه روایت میکند که رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم

(1) صحیح مسلم (2473)

(2) زاد المعاد (356/4)

فرمود: « زمزم، غذایی برای گرسنه،
وشفای بیماری است»⁽¹⁾

و در دنباله ی حدیث ابوذر که امام
مسلم روایت کرده است: « **إِنَّهَا
مَبَارَكَةٌ، إِنَّهَا طَعَامٌ طَعْمٌ** » حافظ ابن
حجر می گوید: طیالسی افزوده است: «
وشفاء سقم» (وشفای هر بیماری است)⁽²⁾

لفظ حدیث: «**شفاء سقم**» شفای بیماری
است، هر بیماری را شامل می شود.

و همچنین حدیثی که ابن عباس از
رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم
روایت نموده: « زمزم برای آن چیزی
است که نوشیده شود، اگر برای طلب شفا
نوشیدی، خداوند تو را شفا می
بخشد...»⁽³⁾

حضرت رسول خدا صلی الله علیه وآله
وسلم آب زمزم را به بیماران می داد،
و بر آنان می پاشید.⁽⁴⁾
صحابی بزرگوار عبد الله بن عباس رضی
الله عنهما؛ آب زمزم را برای شفا از هر

(1) بزار روایت کرده است (ترغیب و ترهیب منذری 209/2)

(2) فتح الباری (493/3)

(3) مستدرک حاکم (1/646) و سنن دار قطنی (289/2)

(4) اخبار مکه فاکهی (49/2) و سنن کبری بیهقی (202/5)

دردی می نوشید، وچنین دعا می نمود: «
 اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عِلْماً نَافِعاً وَرِزْقاً
 وَاسِعاً وَشِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ»⁽¹⁾

امام ابن قیم می گوید: «من استشفای
 با آب زمزم را آزموده ام، و برای
 بیماریهای مختلفی نوشیده ام؛ با
 فرمان خدا شفا یافتم»⁽²⁾

(1) مستدرک حاکم (473/1)

(2) زاد المعاد (320/4)

آداب نوشیدن آب زمزم

- آب زمزم بهترین آب روی زمین است، و نوشیدن آن آدابی دارد:
- مستحب است که در آغاز بسم الله بگوید.
- با دست راست بنوشد.
- ایستاده و رو به قبله بنوشد (1)
- هنگام نوشیدن نیت داشته باشد.
- با سه نفس بنوشد.
- بعد از نوشیدن الحمد لله بگوید.
- «تضلع» (بسیار نوشیدن) یعنی: آنقدر بنوشد و سیراب شود تا آنکه آب به اضلاع (دنده ها) برسد.

(1) فقها در باره ی نوشیدن زمزم بحالت نشسته و یا ایستاده اختلاف نظر دارند، و راجح این است که نشسته و ایستاده هر دو جایز است.

فواید نوشیدن زمزم

آب زمزم دارای فواید بسیاری است، و از آنجایی که بهترین آب روی زمین است، باید آنقدر نوشید که سیراب شد، از فواید آب زمزم این است که خستگی را از بین می برد، مشاهده می کنیم که حجاج بعد طواف و خستگی هنگامی که آب زمزم را می نوشند، احساس خستگی از آنان دور می شود و فعال تر می شوند.

همچنین از دیگر فوایدش این است که سبب تقویت بدن، بخصوص زانو و مفاصل می گردد.

حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما می گوید:

«هیچ کسی نمی تواند در دویدن از اهل مکه سبقت بجوید، و هر کس با آنان کشتی می گرفت، او را به زمین می انداختند، و اهل مکه هیچ گاه دچار زانو درد نمی شدند؛ تا اینکه از آب زمزم روی گردان شدند، آنگاه بیماری

به پاهایشان سرایت کرد و ناتوان شدند»⁽¹⁾.

و همان گونه که در حدیث آمده است: «آب زمزم برای آنچه که نوشیده شود، می باشد» در زندگی نامه بسیاری از علمای مشهور نوشته شده که آنان آب زمزم را برای علم فراوان و حافظه ی قوی نوشیده اند و به مرادشان رسیده اند.

پس برای هر مقصد و مرادی که آب زمزم نوشیده شود به اذن الهی آن مراد و مقصد برآورده می شود، ولیکن به نیت و اخلاص شخص بستگی دارد.

آب زمزم بهترین تحفه ای است که از مکه آورده می شود، و بهترین هدیه ای که به مهمان داده می شود.

از اسرار آب زمزم

از اسرار و معجزه الهی در آب زمزم این است که دارای نیرو و معادن بسیاری است، و در صد بالایی از کلرید سدیم دارد که به 18% می رسد؛ و این سبب می شود که هنگام نوشیدن کمی

(1) اخبار مکه فاکهی (46/2)

احساس نمکین بودن داشته باشد، ولی با این وجود شخصی که می نوشد در آن هنگام هیچ گونه شور و نمکین بودن را احساس نمی کند.

زمزم؛ چنان ترکیب خاصی دارد که با مرور زمان هرگز مزه و رنگ و بویش تغییر نمی کند، و هیچ گونه میکرب و باکتری به آن راه ندارد.

شگفتیهای آب زمزم

هرچند که برخی کوشش نموده اند که آبهای معدنی شبیه ترکیبات آب زمزم بسازند ولی تمام تلاش و سعی آنان بیهوده بود است زیرا که آب زمزم ویژگی خاص دارد که خداوند در آن قرار داده است.

و علم به اثبات رسانده که آب زمزم باتمام آبهای جهان فرق دارد، باوجود دانسته شدن برخی از مکونات (عناصر سازنده) خداوند ویژگی خاصی در آن قرار داده و سری در آن نهفته است که به آن پی نبرده اند دکتر محمد عزت مهدی استاد علم زمین شناسی در انستیتو تحقیقات زیست شناسی دانشگاه عین شمس قاهره، طی تحقیقاتی

که در سالهای اخیر انجام داده است به این نتیجه رسیده که آب زمزم ویژگی های منحصر به فرد دارد که آن را از سایر آبهای جهان متمایز می گرداند.

برخی از ویژگی های که به آن اشاره نموده عبارت است از اینکه:

آب زمزم هرگز بد بو و گندیده نمی شود، مزه، رنگ و بوی آن هرگز تغییر نمی کند، و شبیه عسل می باشد که عوامل آب و هوا بر آن تأثیر نمی گذارد، بر عکس تمام آبهای دیگر، مانند آب نهرها، دریاها، باران، و آبهای زیر زمینی، و سبب آن نیز به ترکیبات و عناصر شیمیایی آن بر می گردد که مانع رشد و فعالیت میکروب و باکتری و قارچها می شود.

افزون بر آن آب زمزم بهترین و عظیم ترین آب معدنی است که در سطح جهان برای علاج و شفا از آن استفاده می شود.

از اسرار و شگفتیهای دیگر زمزم این است که با وجود اینکه دارای املاح زیادی است طعم آن شیرین است، و هنگام

نوشیدن شور بودنش محسوس نمی شود،
اگر این نسبت املاح که در آب زمزم
وجود دارد در آب دیگری وجود می داشت
هرگز قابل شرب نبود.⁽¹⁾

(1) ماء زمزم اسرار ومعجزات (ص 24)

آب زمزم در آزمایشگاههای جهانی

آب زمزم معجزه الهی است که سالانه بیش از صدها هزار نفر از آن می نوشند، در سال 1971 میلادی در زمان حکومت ملک فیصل پادشاه عربستان؛ یک پزشک مصری چنین ادعا نمود که آب زمزم برای آشامیدن مناسب نیست، زیرا که کعبه در گودی وپایین تر از سطح دریا ودر مرکز شهر مکه واقع شده است، بنابراین فاضلاب های مکه همه بسوی چاه زمزم سرازیر می شود وآن را آلوده می سازد.

پس هنگامی که شاه فیصل از این موضوع آگاه شد؛ بلا فاصله دستور داد تا وزارت کشاورزی ومنابع آبی نمونه ای از آب زمزم را جهت آزمایش وصحت قابل شرب بودنش را به آزمایشگاههای اروپا ارسال نمایند این وزارتخانه تصفیه خانه ها ونیروگاههای موجود درجده را موظف نموده تا این کار را به انجام برسانند؛ ومهندس معین الدین احمد که به عنوان مهندس شیمی کارمند وزارت کشاورزی بود؛ موظف گردید که این امر را به انجام برساند.

مهندس معین الدین می گوید:

بخاطر دارم که آن زمان هیچ تصویری راجع به این که آب چاه ممکن است به چه صورت باشد؛ را نداشتم،... هنگامی که به چاه رسیدیم؛ برایم مشکل بود باور کنم که این چاه که به اندازه یک حوض بود؛ وابعادی در حدود 18 در 14 فوت داشت، وهرساله حاجیان به اندازه میلیونها گالن آب از آن برداشت می کنند همان چاهی است که قرنهای پیش در

زمان حضرت ابراهیم علیه السلام بوجود آمده است تحقیقاتم را با اندازه گرفتن ابعاد چاه شروع کردم، سپس از دستیارم خواستم تا عمق چاه را به من نشان دهد، وی ابتدا غسل و خود را تطهیر نمود، سپس به داخل چاه رفت و ایستاد، سطح آب چاه درست تا بالای شانه هایش بود؛ سپس برای یافتن هر گونه مجرا و لوله ای که آب را به داخل چاه بیاورد، از یک طرف به طرف دیگر چاه رفت، ولی موفق به یافتن هیچ مجرای نشد، فکر دیگری ب ذهنم رسید، و آن اینکه ما می توانستیم به

وسیله پمپ بزرگی که در چاه نصب شده بود، و برای ذخیره کردن آب زمزم در مخزن می بود؛ آب را به سرعت کنار بزنیم، بدین صورت عمق آب موجود در چاه کم می شد و می توانستیم مجرا دخول آب را مشاهده کنیم؛ ولی تعجب آور بود که در زمان پمپاژ کردن آب، چیزی مشاهده نکردیم، اما من به این مسئله واقف بودم که این روش راه حل یافتن ورودی آب به چاه است، لذا تصمیم گرفتیم دوباره این مرحله را تکرار نماییم، ولی این بار به دستیارم گفتم که دیک جا بایستد، وبا دقت هر اتفاق غیر معمول را در نظر بگیرد، او پس از مدتی دستانش را بلند کرد و فریاد زد: الحمد لله یافتم، سپس گفت: در بستر چاه حرکت شنها در زیر پایم؛ مکانی را که آب از آن تراوش می کند، احساس می کنم، آنگاه او در اطراف چاه قدم زد و همان پدیده را جای جای چاه احساس

نمود، در واقع تراوش آب به چاه بطور یک نواخت در هر نقطه از بستر آن وجود داشت و باعث می شد تا سطح آب ثابت بماند.

مهندس معین الدین می افزاید:

پس از تکمیل مشاهداتم نمونه هایی از آب چاه را جهت انجام آزمایشات در آزمایشگاههای اروپایی برداشتم، و قبل از ترک مکه؛ پرسشهایی را در مورد دیگر چاههای موجود در اطراف مکه از مقامات مسئول نمودم، و آنها اظهار داشتند که تمامی آن چاهها تقریباً خشک هستند.

پس از مراجعت به دفترم در جده یافته های خویش را برای مدیرم بازگو نمودم و او نیز با علاقه به آنها گوش می داد...

نتایج آزمایشات به عمل آمده بر روی نمونه های آب زمزم در اینجا و اروپا تقریباً یکسان بود، و تنها اختلاف مشاهده شده بین آب زمزم و دیگر آبها در مقدار کلسیم و منیزیم آن است، که این مقدار در آب زمزم کمی بیشتر بوده و شاید بدین علت باشد که این آب باعث رفع خستگی حاجیان می گردد، اما نکته ای که بیشتر حائز اهمیت می باشد این است که این آب محتوی فلوراید و دارای خاصیت میکرب کشی قوی می باشد، علاوه بر این نتایج

آزمایشات به عمل آمده در اروپا نشان می دهد که این آب برای آشامیدن بسیار مفید است؛ از این رو اظهارات دکتر مصری کاملاً رد شد.

هنگامی که نتایج آزمایشات به شاه فیصل گزارش شد، وی بسیار خرسند گردید و دستور داد این مطلب در مطبوعات اروپا منعکس گردد.

در هر حال این مسئله موهبتی شد تا از طریق این تحقیقات به ترکیبات شیمیایی آب زمزم پی ببریم و در حقیقت هر چه بیشتر راجع به آب زمزم تحقیق نمایید شگفتیهای بیشتری را در آن مشاهده خواهید کرد؛ تا آنجا که خود به اعجاز آن پی خواهید برد، آبی که خداوند به عنوان هدیه به مؤمنانی که از دور دست برای زیارت به این بیابان مشرف می شوند؛ ارزانی داشته است.

در اینجا برخی از ویژگیهای آب زمزم را به اجمال بیان می کنیم:

- علیرغم استفاده مداوم از آب زمزم تا به حال این چاه خشک نشده است.

- آب این چاه از زمان بوجود آمدن تا به حال دارای ترکیبات معدنی یکسان بوده است.

- به گفته زائرانی که برای مناسک حج و عمره به خانه خدا مشرف شده اند و از این آب نوشیده اند اذعان داشته اند که آشامیدن این آب باعث شادابی و رفع خستگی در آنان گردیده است.

- این آب در نقاط مختلف دنیا آزمایش شده و دارای تقاضای بالای در سطح جهان می باشد.

- هیچ گونه ترکیبات شیمیایی و یا کلر جهت ضد عفونی به این آب اضافه نشده است.

برخلاف چاههای دیگر هیچگونه رشد و زندگی گیاهی و جانوری در این چاه وجود ندارد، وعلیرغم آن که این موضوع خود باعث طعم بد و بوی نامطبوع آب می گردد؛ اما آب زمزم بدینگونه نمی باشد. ⁽¹⁾

(1) ماء زمزم معجزات و اسرار (ص 26)

علاج با آب زمزم

آب زمزم بهترین آب روی زمین است، و رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم آن را شفا ی بیماری نامیده اند، و رسول اکرم صلی الله علیه وآله وسلم آب زمزم را بر روی بیماران می ریخت و به آنان می نوشاند.

امام ابن قیم رحمه الله علیه در طب نبوی می گوید:

من استشفا با آب زمزم را آزموده ام، و برای بیماریهای مختلفی نوشیده ام؛ و با فرمان خدا شفا یافته ام⁽¹⁾ در مکه ایامی بر من گذشت که در آنجا بیمار گشتم، و هیچ گونه دوا و طبیبی را نیافتم؛ پس با سوره ی فاتحه و آب زمزم خود را مداوا نمودم، بدین صورت که آب زمزم را بر می داشتم و چندین بار سوره فاتحه را بر آن می خواندم سپس می نوشیدم، بنابراین با آن بهبودی و شفا ی کامل یافتم، بعد از آن برای خیلی از بیماریها بر آن اعتماد

(1) طب نبوی (ص 393)

می کردم و بهترین فایده از آن را می دیدم.⁽¹⁾

سرگذشت خانم لیلی حلو مغربی؛ که به بیماری سرطان مبتلا بود، و پزشکان از معالجه اش ناتوان شده بودند؛ مشهور و معروف است، که بوسیله آب زمزم کاملاً شفا یافت، حکایت کامل آن در کتابها و روزنامه ها نوشته شده و همچنین در سایت : رساله الاسلام، و سایتهای دیگر ذکر شده، و نوار کاست با صدای خودش نیز وجود دارد.

همچنین دهها افراد دیگر که از بیماری ضعف بینایی یا درد کلیه و غیره رنج می بردند با آب مبارک زمزم شفا یاب شده اند.

از آنجایی که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم آب زمزم را شفای درد و بیماری نامیده اند؛ به اغلب بیماران که به بنده مراجعه می کردند؛ نوشیدن آب زمزم را توصیه می نمودم، واکثراً نیز نتیجه مطلوبی می دیدند، بخصوص بیماری بود که از سنگ کلیه رنج می برد و پزشکان برایش عمل

(1) طب نبوی (ص 178)

.جراحی تجویز کرده بودند؛ الحمد لله
با آب زمزم و داروهایی طب نبوی،
خداوند به وی شفا بخشید.

و همچنین زن و مردی که از عقم
و نازایی شکایت داشتند به فضل خداوند
با آب زمزم و کثرت استغفار و تجویز
برخی دارو از طب نبوی؛ دارای نعمت
فرزند گردیدند.